

Fotoğraf Olmayan Fotoğraf Fotogram

Fotoğraflama sürecinde objektif devreden çıkarılırsa ne olur? Objektif, fotoğraf makinesinin gözbebeğidir ve onsuz fotoğraf olmaz demek yanlış olmaz. Işık ışığın görünür kıldığı nesnelere, ışığa duyarlı yüzey ve fotokimyasallarla, makinesiz de olsa görüntü elde edilebilir. Her türlü nesne, çöp, yiyecek, çiçek, ot, böcek, kağıt, bardak, çatal, bıçak, makas, iğne, iplik, el, ayak, yüz, beden, ... gündelik yaşamdan parçaları fotoğraf kartı üzerine serpiştirilip pozlandırılırsa fotogram elde edilir. Makinesiz ya da objektifsiz fotoğraf olarak da tanımlanabilen, fotogram basittir. Her amatörün kendini karanlık odaya kapattığında kolayca elde edebileceği bu tür fantastik görüntüler o kadar basittir ki, bazılarını göre fotoğraf bile değildir. Geleneksel fotoğrafla karşılaştırıldığında, fotogramın sıyahu ve beyazı keskin, gri çeşitliliği olmayan, derinliksiz, iki boyutlu grafik görüntülerini anlamak zordur. Teknik terimlerle açıklamak gerekirse ara negatif kullanılmadan yapılan bu ışık oyunları tabii tutuldukları işlemlere göre dörde ayrılabilir.

(i) *Cliché verre* (cam klışe), el yapımı negatifler kullanılarak yapılan fotogramlardır. Bilinen negatif boyutlarında, ya da farklı boyutlarda, cam, asetat gibi ışık geçiren malzemeler üzerinde tasarlanan görüntüler ışığa duyarlı kartı doğrudan kopyalanır. Bu teknikte görüntü büyütülebilir çoğaltılabilir. Picasso'nun dekupajları (découpages) bu tekniğin ilginç örneklerindedir.

(ii) *Fotogram*, çevreden toplanmış nesne kalabalığı fotoğraf kartı üzerinde yerleştirilip pozlanarak yapılır. Nesnelere kendi boyutlarında beyaz silüetlerinin üretildiği bu yöntemde görüntü çoğaltılamaz, tek örnekler yaratılır. Fotogram basitçe kaydedilmiş gölgedir. Man Ray bu yöntemin sunduğu bütün olanakları denemiştir.

(iii) *Luminogram* yönteminde, ışığın kendisi görüntüyü oluşturacak ana malzemedir. Işık engellenerek, perdelenerek, şiddeti artırılıp azaltılarak, duyarlı kart üzerine izler bırakılır. Moholy Nagy, fotogramların hatırı sayılır bir kısmını bu yöntemle yapmıştır.

(iv) *Chemigram* yönteminde ise, fotokimyasal reaksiyonlar resmin içeriğine katkıda bulunur. Fotokimyasal tepkimelere müdahale edilerek, istenerek, karıştırarak, farklı maddeleri bir-

birine ekleyerek, chemigram yapılabilir. Bu yöntemle yapılan çalışmaların en ilginç örneklerini Tabard, Cardier ve Chargesheimer veriyor.

19. yüzyılda fotoğrafın bulunmasıyla birlikte fotogram da kullanılıyordu. Niepce, Boyard, Talbot ışığa duyarlı emülsiyon yüzeyini test etmek için fotogram kullanıyorlardı. Fotoğraf ve resimle karşılaştırıldığında, nesnelere kendi boyutlarında birebir kopya edebilmesi fotogramın radyografi ve fen bilimleri alanında işe yarar bir yöntem olarak kullanılmasını sağladı. Benzer şekilde Carot ve Delacroix gibi sanatçılar, desenlerini kopya etmek için karartılmış camı oymak yerine fotogram kullandılar. 20. yüzyılın başlarında bu tarihten haberdar olmayan bazı sanatçılar fotogramı, geleneksel anlayışlara karşı duran ve sanatın hüküm süreceği yeni bir ortam olarak yeniden keşfettiler.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sanatçılar arasında savaşa, savaşın nedenlerinden biri olarak görülen teknolojiye ve geleneksel sanatın tüm değerlerine tepki duyan gruplar vardı. Bunlar, teknolojik gelişmelerden etkilenerek sanata yenilik getirme girişimleri sonucunda ortaya çıktısı kübizm, futurizm gibi yeni sanat akımlarını, geleneksel sanat akademileri gibi burjuva sınıfa ve onun saygınlığına hizmet etmekle, hatta milliyetçi imgelemlerle savaş körlükleme suçluyorlar-

Robert Heinecker, "Fast Food/Pasta Salad", 1983

di. Öte yandan yarısamamalarla dolu insan algısının mükemmel olmadığını bilen sanatçı, kendi ifadesi için objektif ve otomatik yollar arıyorlardı. İnsan gözünü eğleyen görüntüler yerine sarı, siyah, çok edici, saldırgan, keskin bir tavır olan görüntüler ürettiler. Malzemenin ifade gücünün farkına vardılar. Eski sanat anlayışını zorlayan yeni yöntemleri kullanarak, geleneksel sanatta kıyasıya dalga geçtiler. Dada hareketi, savaştan kaçıp Zürih'e sığınmış bir grup sanatçı tarafından böyle bir ortamda başlatıldı. Bu çağın ruhuna uygun bir teknik olan fotogram, Christian Schad, Man Ray, Moholy Nagy gibi sanatçıların elinde yeniden doğdu.

Christian Schad 1915'de 21 yaşında, askerlikten kaçmak için İsviçre'ye geldi ve Dada hareketine katılarak ilk fotogramlarını üretti. Hiçbir kısıtlama olmadan herşeyi yapmaya izin veren Dada anlayışı fotogramda vücut buldu. Dadacılar fotogramı fotoğraf ve resim karşıtı olarak gördüler. Resim karşıtı, çünkü fotogramda görüntü denetlenebilir bir işlemle kendiliğinden oluşmaktadır; fotoğraf karşıtı, çünkü fotoğrafın güvenilir görsel aktarımına ters düşmektedir. Schad'ın "schadograph" denilen ilk fotogramları, fotoğrafın gerçekçi görüntülerini aloya alır, Schad, medeniyetin enkaz bıraktığı nesnelere oluşturduğu görüntülerinin anlamsızlığıyla bütünleşecek şekilde,

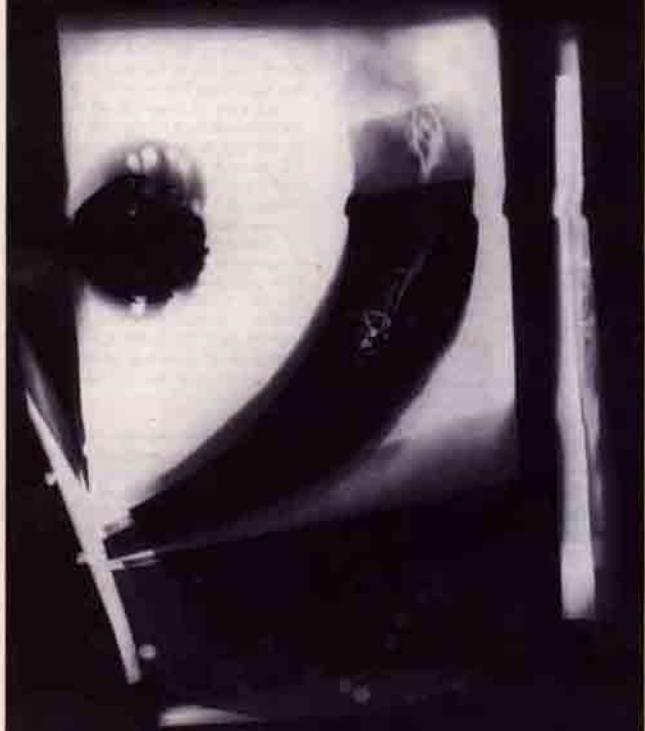
fotogramlarına anlamsız isimler vermiştir. Dikdörtgen fotoğraf kartına da müdahale etmiş, şeklini bozmuş, makasla keserek yeni alanlar, yeni anlamsızlıklar yaratmıştır. Schadograflar, ilk kez 1920'de Dada hareketinin yayın organı Dadaphone'da yayımlandı. Daha sonra resim çalışmalarına dönen Schad, 1970'lerde yeniden fotogramla uğraşarak 180 görüntüden oluşan "Gece'nin Gaspard'ı veya Romantizmin Dada Ruh'u ile Evliliği" adlı bir portfolyo yayınladı.

Dadacılarla dirsek temasındayken fotogramı yaratan bir başka sanatçı Man Ray'dir. 1921'de 31 yaşında Paris'e gelen Amerikalı ressam Man Ray, Tristan Tzara ve çevresindekiyle tanıştı. Tzara aracılığıyla Christian Schad'ın fotogramlarından haberdar olan Man Ray, 1922'de ilk fotogramlarını yapmaya başladı. Fotogram görüntülerinin anlamsızlığı Dadacı anlayışla çok iyi örtüşüyordu. Tristan Tzara, Man Ray'in fotogramlarını ilk gördüğünde, "Bunlar gerçek Dadacı işler" demişti. Yine Tzara 1918'de yayınlanan Dadacı Manifesto'da kendileri ve yaptıkları ile ilgilencilere dokundurarak, "Gazetecileri umulmadık bir dünyanın eşine getiren büyüülü dada kelimesi, bizim için önemli değildir," diyor ve vurguluyordu: "Dada hiçbir anlama gelmez!"

Man Ray'ın, Schad gibi kendi adına gönderme yaparak "rayograph" adını verdiği buluşuna karanlık odada şursuz, "otomatik" olaylar olarak tanımlaması, gerçeküstücü André Breton ve Philippe Soupault'ın "otomatik yazı" kavramı içinde kendine yer buldu. 1922'de yayınlanan ve 12 fotogramdan oluşan "Champ Dechieux" albümü de gerçeküstücü akıma göz kırpyordu. Tzara, bu albüme yazdığı giriş yazısında Man Ray'in fotogramlarının görüş zenginliğini kabul eder. Geleneksel resimdeki fırça izlerini yazıyı titremeler olarak nitelendiren Tzara, bu kusuru meşru kılmak için bu izlere duyarlılık denilmesiyle dalga geçer: "İnsan kusuru, makinelerin keskinliğinden daha değerli faziletlere sahipmiş gibi gösteriliyor."

Man Ray'ın fotogramları kendi görüntülerini kendileri yaratır. Güç sarfetmeden görüntüyü yansıtan ayna veya bir sesin yankısı gibi. Fotogram, normal fotoğraf yönteminde fotoğrafçı ile model arasında var olan ayrımı vurgular. Nesnelere, pozlama süresince

Raoul Hausmann, "Isimsiz", 1950

Christian Schad, "İsimsiz Schadgraf", 1919

kağıda dokunur ve sonra kaybolur. Var oluşun içinde yokluk hissi belirir. Gölgenin tanımladığı silüetin anlatıkları dışında, nesneye ait hiçbir detay görülmez. Birebir dokununun mahremiyeti, nesnenin gizemi çekicidir.

Fotogramın üçüncü kâşifi 1920'de 25 yaşında Berlin'e gelen Macar sanatçı Lázlo Moholy Nagy'dir. Moholy Nagy de, ifade değerlerini fırça ve el becerisi dışında iletecek otomatik bir yöntem arıyordu. Kısa zamanda ışık üstüne denemeler yapmaya girişti. Konstrüktivist bir ressam olarak ışığı ve mekânı, hareket halindeki kuvarlerin dinamik ilişkileri içinde resmetmeye girişti. Objektifi ortadan kaldırarak ışığın kendisini göstermesine izin verdi; resimdeki pigment, ışıkla yer değiştirdi. 1923'de Weimar'daki Bauhaus Okulu'nda ışıkla deneylerini sabitlemek için fotogram tekniğini kullandı. Bu deneyleri cam, çelik, plastik, tahta malzemelerden oluşan ünlü kinetik heykeli "Işık Modülatörü" ile sonuçlandı. Bu motorlu araç, sadece mekanik nitelikleri olan bir sanat ürünü değil aynı zamanda ışıklı bir gösteri aracıydı. Moholy Nagy, fotoğraf kağıdını tuval, değişen ışığı boya yerine kullanarak fotogramda ışıkla boyama işine girişti. Moholy Nagy'nin fotogramlarında ışık, nesnelerin fiziksel biçimlerini değiştirme potansiyeli olan, mekân yaratan sürekli biçim değiştiren ve akan, zaman akışını vurgulayan bir madde olarak algılanır. Moholy'nin kariyerinde ışık üstüne çalışmak önemli bir yer tutar. Sonraları Chicago'da açtığı "New Bauhaus" okulunda yer alan "ışık stüdyoları" ışık üzerine çalışılan bir laboratuvar gibidir.

Bu panotamanın ilginç ve önemli bir diğer siması Raoul Hausmann'dır. 1900'de 14 yaşında Berlin'e gelen sanatçı kendi kendini eğitmiştir. Kendi kuramlarını bir başkasının görüşlerine karşı çıkma üzerine kurma zorunluluğu hisseden sanatçı arkadaşlarının aksine Hausmann, hiçbir görüşü dışlamadan, birçok çağdaş eğilimin kendi sanatını etkilemesine izin verdi. Birinci Dünya Savaşı gibi insanlığın başına gelen felaketleri insan algısının esnekliğine bağlayan Hausmann, özellikle algı üzerine araştırmalar yaptı. Algıları sarsacak ilk işleri arasında anlamı bir kenara itip, sesi ön plana çıkardığı "ses şiirleri" gelir. Bu şiirlerin resimsel "partner"ları, Berlin sokaklarını süsleyen birçok harfin rastgele bir araya geldiği "bilboard şiirleri" dir.

Hausmann, pratik yapan bir algı kuramcısına benzer. Fotoğrafi insan algısını sınırlayan araçlardan biri olarak gören Hausmann, 1918'de fotomontajı keşfetti. Gazetelerden broşürlerden, afişlerden, basılı her türlü materyalden derlenmiş görüntüleri birlikte kullandı. Böylece Hausmann, fotoğrafta yokluğunu hissettiği, farklı zamanlardan, farklı etkide olabildiğince çok referansa sahip bir görüntü yaratıyordu. Hausmann, 1946'da fotoğrafını ele aldı. Sürekli yeni ifade arayışı içindeki bir sanatçı için ideal olan bu yöntemle kolaj benzeri görüntüler üretti. Yırtık fotoğraflar ve kağıtlarla yaptığı tasarımlar dışında, dikiş artığı ipliklerin oluşturduğu zemine eliyle verdiği şekillerle oluşturduğu fotogramlar ilgi çekicidir.

Neredeyse el değmemiş teknik bırakmayan ünlü ressam Picasso da fotogramla ilgilenmiştir. Picasso, stüdyosunu, çalışmalarını görüntüleyen ve resimlerinde kullanmak için fotoğraf çeken bir amatör olarak bilinir. Ama tanınmış fotoğraf projesi Fransız fotoğrafçı André Villier işbirliğiyle gerçekleştirdiği "Diurnes" serisidir. Sanatçılar, Villier'in görüntülediği Provence manzaraları üstüne dekupaj tekniği ile Picasso'nun tipik hayvan ve mitolojik figür silüetleri yerleştirdiler. Böylece, fotogramla geleneksel fotoğrafı birleştirdiler.

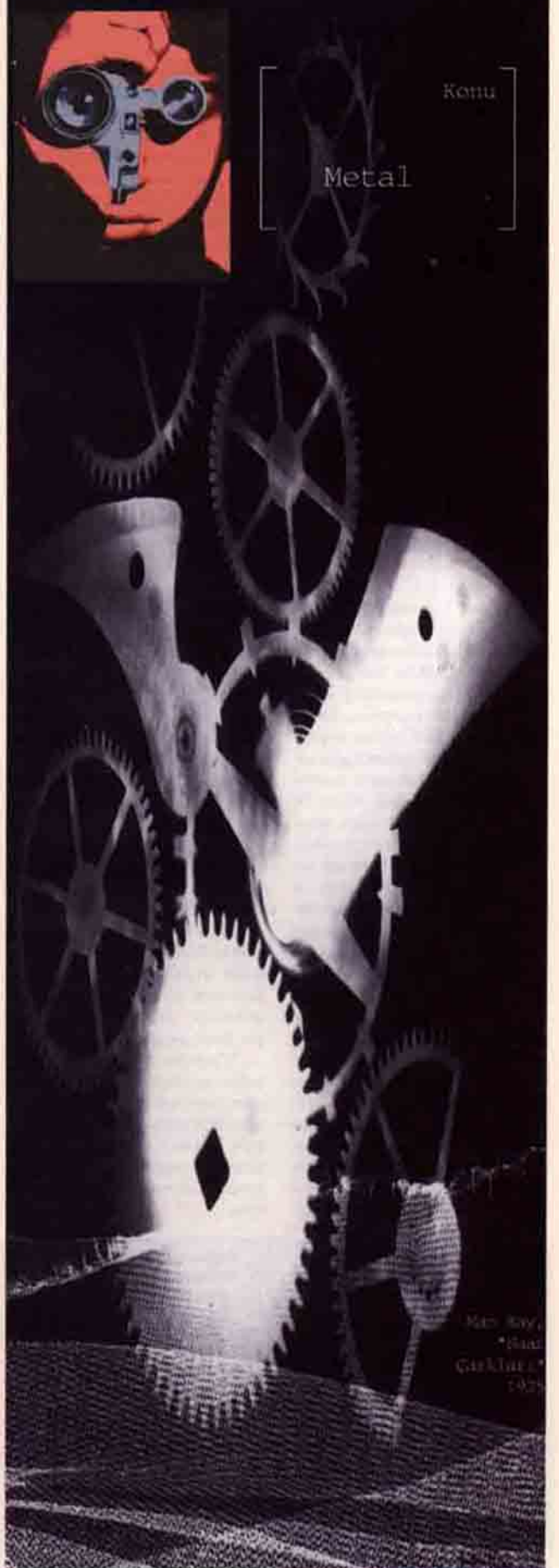
1900-1950'ü yılların atmosferinde fotogramı yaratan bu sanatçıların yanında günümüzde de bu teknikle ilgilenen sanatçılar var. Floris Neusüss, 30 yılı aşkın bir zamandır fotogram yapıyor. Baktığı sahnede gerçeklikten "bir çıkarma işlemi" ile görüntülerine ulaşan geleneksel fotoğrafçının aksine, fotogramcı Floris Neusüss, görüntüleri bir toplama işlemiyle oluşturur. Işığa duyarlılığın "sıfırıncı noktası"ndan işleme başlayarak, tekrarlanan pozlamalarla negatif ve pozitif etkileri birleştirerek görüntüyü inşa eder. Oluşmuş büyük boyutlardaki çalışmalarında fotogramcının kendi gölgesini de bulmak mümkündür.

Fotogram dünyası büyük bir maharetle gerçeğin ve gerçek olmayanın iç içe geçişini gösterir. Fotogramlar bir sahneye, olaya, âna gönderme yapmazlar. Onun yerine ışık, görüntü yüzeyi ve izleyici arasında fantastik diyaloglar yazarlar. Fotogramlar, normal görüntüye bir alternatif yaratarak izleyiciyi belirsizliğin gizemine sürüklerler. Işıklı gölgelerin imgesi, tıpkı hafıza gibi, bizleri doğrunun ne olduğunu kestiremeyecek bir duruma sürüklerken, hikâyeler uydurma özgürlüğü müzde de garanti eder.

Konu Danışmanı: Tuğrul Çakar

Kaynaklar
Fotomontaj, "Fotomontaj", Ayrıntı, 14, 1994
Jaggi G., "Floris Michael Neusüss", *European Photography Art Magazine*, 37, spring/summer, 1995
Chambers M., *Guerrilla S. Experimental Times*, Denver Art Museum and Bunker Publishers, Denver, 1994
Newman F., *Heisen R., Fotogramme*, Goethe-Institut, Berlin, 1987

Yaşayan Bilim ve Teknik II

Konu

Metal

Metal Boyu
"Metal"
Görüntü
1925